

Emlékezés művészettörténész tanáraimra I.

■ Mindenekelőtt tisztelt professzoromról, Viktor Nyikityics Lazarevról (Moszkva, 1897. augusztus 22. [szeptember 3.] – Moszkva, 1976. február 1.) emlékezem meg, akinek aspiránsa voltam Moszkvában 1972 és 1975 között, az ő segítségével és vezetésével kutathattam, és védtem meg kandidátusi disszertációm.

Fotó: Spitzer Fruzsina

Fotó: Spitzer Fruzsina

Grégoriosz Palamasz / Gregory Palamas

14. század vége – 15. század eleje, ikon (Puskin Szépművészeti Múzeum, Moszkva) / late 14th–early 15th c., icon (Pushkin Museum of Fine Arts, Moscow)

Bár professzorom sok nehézséggel küszködött („burzoá objektivizmussal” vádolták, külföldi publikálási lehetőségeit egy időben korlátozták stb.), kutatási lehetőségei megmaradtak, talán azért, mert korábban

Az Istenszüülő elszenderedése (részlet) / Dormition of the Mother of God (detail)

14. század első fele, ikon (Ermitázs, Szentpétervár) / first half of 14th c., icon (State Hermitage, Saint Petersburg)

hosszú időt töltött nagy nyugat-európai kutatócentrumokban, nevét a legmagasabb külföldi tudományos körökben jól ismerték. (Persze ez sem adott mindig biztonságot a Szovjetunióban.) A professzorok között ritka kivételként nem volt tagja a kommunista pártnak, talán ezért maradt a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, soha nem kapta meg a rendes tag címet. Fő kutatási területe a régi orosz festészet, a bizánci festészet és a korai itáliai művészet volt.

Viktor Nyikityics Lazarev egyetemi tanulmányait 1917 és 1920 között a Moszkvai (Állami) Egyetem Történelmi-Filológiai Fakultásán végezte. 1924 és 1936 között az Állami Művészettörténeti Múzeumban (ma Puskin Szépművészeti Múzeum) dolgozott. 1961-től a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem (az intézmény 1940-ben vette fel Lomonoszov nevét) Egyetemes Művészettörténeti Tanszékének volt vezetője.¹

Egyik legnagyobb munkája a *Bizánci festészet története* című kétkötetes könyve. Figyelembe véve a későbbi bővített és javított kiadásokat, ez a könyv mind a mai napig a bizánci festészet legrészletesebb és leg-

értékesebb összefoglalása. E munkájában nemcsak a bizánci ikonokkal, a híres bizánci mozaikokkal és freskókkal foglalkozott részletesen, hanem a bizánci miniatúrákkal is.

A hatalmas mű első variánsának megírását 1932-ben fejezte be. Az ikonográfiai kérdések mellett nagy figyelmet fordított a stilisztikai elemzésekre, továbbá behatóan foglalkozott az ikonok speciális esztétikai megközelítésével, az ikonok művészi kvalitásának problémáival is.

Lazarev külföldön *Byzantinische Malerei von den Anfängen bis zum 14. Jahrhundert* címmel, német nyelven kívánta kiadni hatalmas munkáját, hiszen ekkortájt a német nyelvű bizánci szakirodalom a kutatók körében az első helyen állt. Megállapodás volt az angol nyelvű kiadásról is. A szerző a kéziratnak több fejezetét is előre leadta német nyelven. A Pantheon kiadó a kéziratnak nemcsak tartalmát, hanem világos, lebilincselő és elragadó stílusát is dicsérte, s hozzátette, hogy szigorú szerkesztőjük egy szót sem változtatott meg.

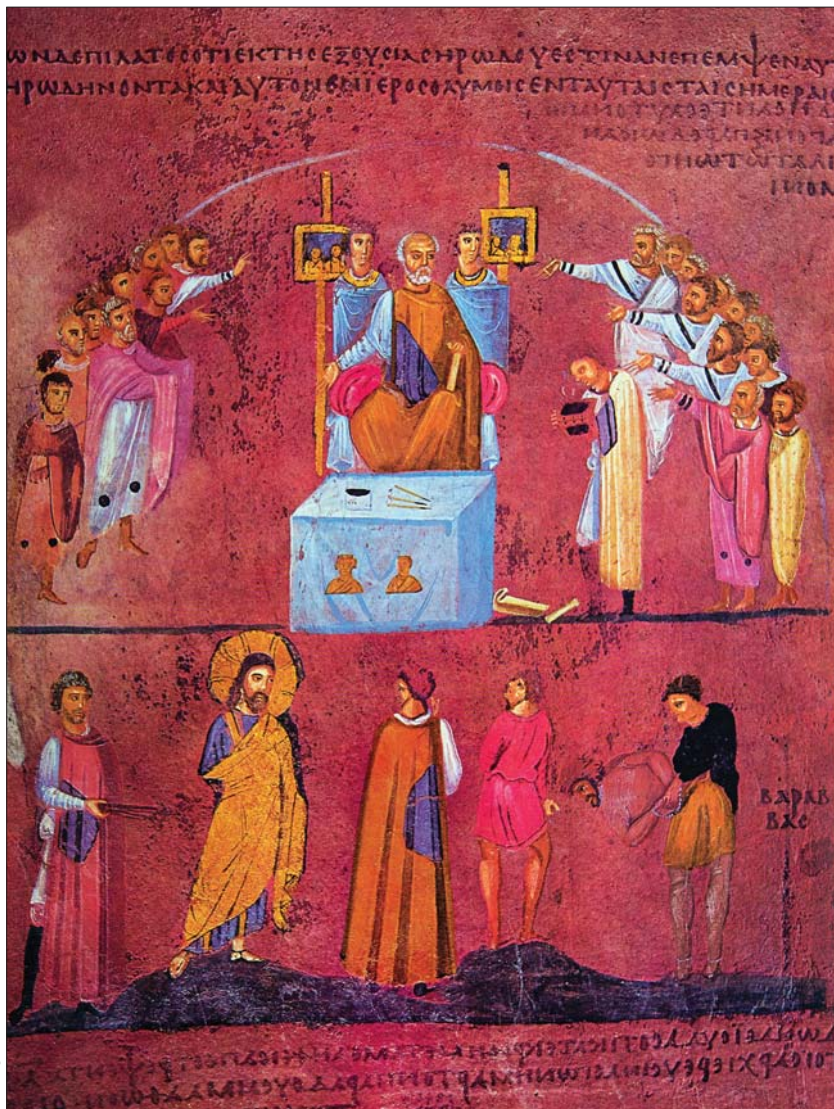
Ám közbeszólt a harmincas évek elejének nagy gazdasági világválsága, a könyv másik kiadóhoz került, e

→

**Krisztus és Barabás
Pilátus előtt
(a rossanói Codex
Purpureus lapja) /
Christ and Barabbas
before Pilate
(from a page of Codex
Purpureus Rossanensis)
6. század (Museo
Diocesano, Rossano) /
6th c. (Museo
Diocesano, Rossano)**

**Az Istenszülő,
II. Jóannész Komnénosz
bizánci császár
és felesége,
Eiréné császárné (Szent
László magyar király
leánya) /
The Mother of God,
Byzantine Emperor
John II Komnenos and
his spouse,
Empress Irene
(daughter of King
Saint Ladislas I
of Hungary)
12. század, mozaik
(Hagia Szophia,
Istanbul) /
12th c., mozaic
(Hagia Sophia,
Istanbul)**

Fotó: Spitzer Fruzsina

kitűnő munka kiadása elhúzódott. Lazarev nem tudta személyesen intézni az ügyeket kiutazási lehetőség hiányában. Végül is könyve nem külföldön jelent meg, hanem a Szovjetunióban, oroszul az Iszkussztvo kiadónál 1947–1948-ban. Slavica non leguntur, szokták mondani, így könyve nem lett szerves része a nemzetközi bizantinológiai kutatásoknak. (Itt meg kell je-

gyeznünk, hogy az orosz nyelv a szovjet korszakban kulturális vonatkozásban bizonyos mértékig problematikus volt. Bár sok kitűnő kulturális eredményt publikáltak orosz nyelven, az ikonokról a jelentőségükhez képest keveset publikálhattak. Ugyanígy igen kevés mű jelenhetett meg az egyházi kultúráról. Sok tudományterületet, de elsősorban a történelemtudományt és a filozófiát alapvetően a hivatalos marxista-leninista szemlélet határozta meg. Am fontos azt is megjegyezni, hogy az utóbbi időben az orosz nyelv igen jelentőssé vált. Elég, ha csak megemlítem a 2000-től folyamatosan megjelenő, nagy méretű és igen értékes *Pravoszláv Enciklopédiát*.)

Lazarev könyve akkor vált igazán ismertté, amikor nagymértékben átdolgozva Olaszországban is megjelent, s hamarosan számos recenziót is írtak róla. Különösen figyelemreméltó még a halála után megjelent, szépen gondozott, kétkötetes kiadás is, melyet tanítványa, G. I. Vzdornov rendezett sajtó alá.²

A Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetemen tartott 1967-es előadása nagy port vert fel. Ekkor számos támadás érte. Előadásában élesen kritizált sok elfogult, a tudományos szemlélettől elszakadt, de hivatalosan igen elismert kutatót.

„Kutatóink közt az utóbbi időben gyakran észlelhető egy olyan tendencia, amely minden lehető módon az óorosz művészeti kultúra eredetiségét akarja hangsúlyozni. Úgy tárgyalják ezt a művészeti kultúrát, mintha semmiféle szál nem fűzné Bizánc vagy a délszlávok művészetéhez, sőt olyanok is akadnak már, akik archaizáló modorban írnak róla, utánozva a krónikák nyelvét” – írta.³ Később így folytatta: „[...] az a kutató, aki az óorosz művészetet elszigetelten tanulmányozza, teljesen elszakítva a bizánci délszláv művészettől, elkerülhetetlenül egy hamisan értelmezett patriotizmus útjára téved. Véget kell vetnünk annak a meddő és unalmas szócséplésnek, amely szüntelenül azt hangoztatja, hogy az óorosz művészeti kultúra »authton« volt, »önmagából keletkezett« [...]”⁴

Lazarev a stilsztikai és esztétikai kérdéseknek igen kifinomult kutatója volt. Különösen az ikonok színvilágának volt kiváló elemzője. Rubljov híres *Szentháromság* ikonjáról a következőket írta. „De Rubljov ikonján talán maga a kolorit a legbámulatraméltóbb. Ez az ikon elsősorban csodálatos színével hat ránk, amelyek-

ből páratlan muzikalitás árad. Éppen a vonalak áramló ritmusával egybecsengő színek adják meg az ikon sajátos jellegét, ezek avatják oly tiszta, ragyogó, harmonikus műremekké. A »Szentháromság« színskáláját jellemző összhang ritka szemléletességgel fejezi ki a három angyal közti tökéletes harmóniát.⁵ „A bonyolult középkori szimbolikát [Rubljov] annak az orosz szerzetesnek érzelmi tisztaságával és közvetlenségével ötvözte, aki mindvégig bű maradt [Radonyezi Szent] Szergj emlékéhez és törekvéseinek szelleméhez. Ikonjának színeit nem a komor bizánci paletta szolgáltatta, hanem a környező táj, fehér nyírfáival, zöldellő roztábláival, aranyló kalászaival, tarkálló búzavirágaival. S olyan alkotással ajándékozta meg a világot, amelyet joggal tekinthetünk a legszebb orosz ikonnak, és a régi orosz festészet egyik legnagyobb műremekének.”⁶

Viktor Nyikityics Lazarev – egyébként enyhén racscoló – beszédét, előadásait is a rendkívüli pontosság, választékosság és elegancia jellemezte. Megjelenése, több idegen nyelv beható ismerete és széles körű műveltsége alapján tanítványai „dorevoljucionnij tyipnek”, azaz forradalom előtti típusnak nevezték.

Apja, Nyikita Geraszimovics Lazarev (1866–1932) egyébként építész és vállalkozó volt. Moszkva legelegánsabb negyedeiben épített házakat, mint például az Arbaton (10., 23., 29. számú ház). Leghíresebbé az 1906-ban épült, N. I. Mindovszkij textilgyáros számára készített, oszlopos homlokzatú háza vált, mely a Precsisztyenszkij köz 6. szám alatt található. Ez az épület ma az osztrák követségé. Itt folytak a Molotov–Ribbentrop-paktum tárgyalásai. Nyikita Geraszimovics Lazarev 1917 után gyakorlatilag visszavonult.

Meg kell emlékezni még Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeváról (1901. augusztus 3. – 1985. június 22.), az orosz művészettörténeti tudománytörténet, különösen pedig az ötvösségkutatás egyik legnagyobb alakjáról, aki Moszkvában, 1975-ben kandidátsi disszertációm egyik opponense volt. Ismeretes, hogy a fémjegyek feloldásait, így a mesterek nevét a jegykönyvekben találjuk meg. Az orosz ezüst ikonborítók vonatkozásában szakértéshez kétségkívül legjobban az úgynevezett Posztnyikova-Loszeva-féle ötvösség-könyv használható.⁷ Marina Mihajlovna

Fotó: Spitzer Fruzsina

Andrej Rubljov: Szentháromság / Andrei Rublev: Trinity

[cca. 1411] ikon (Tretyjakov Képtár, Moszkva) /
ikon (Tretyjakov Gallery, Moscow)

Posztnyikova-Loszeva neve szinte teljesen összefonódott ezzel a több kiadást is megélt, híres, orosz ötvösség-könyvvel. Bár többször találkoztam e kitűnő kutatóval, nagy „titkát” csak viszonylag későn ismerhettem meg.

Valentyin Alekszandrovics Szerov: Jevdokija Ivanovna Loszeva / Valentin Alexandrovich Serov: Yevdokia Ivanovna Loseva
[1903] olaj, vászon
(Tretyjakov Képtár, Moszkva) /
oil, canvas
(Tretyjakov Gallery, Moscow)

Fotó: Spitzer Fruzsina

Édesapja, Mihail Lukics Loszev jótékonyágáról is ismert híres vegyésztechnológus volt, aki Moszkva környéki birtokán iskolát építtetett. Édesanyja Jevdokija Ivanovna Csizsova (Loszeva) festőművész, aki Konsztantyin Fjodorovics Juonnál és Valentyin Alekszandrovics Szerovnál tanult, utóbbi Loszeva portréját is megfestette 1903-ban. Csizsova híres moszkvai szalon szervezője is volt, melyet többek között Vjacseszlav Ivanov költő és Nyikolaj Bergyajev filozófus is látogatott. Ilyen kulturális légkörben nevelkedett Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeva, aki már fiatal korában három idegen nyelven kitűnően beszélt, remekül rajzolt és a zeneművészetben is igen jártas volt.

Marina Mihajlovna Loszeva 1924-ben végzett a Moszkvai Állami Egyetemen régi orosz művészet specializációval. 1926-ban ment férjhez Alekszandr Vasziljevics Posztnyikov mérnökhöz, aki papi családból származott. (Apja, Vaszilij Ivanovics Posztnyikov a Vaganykovszkoje temető Feltámadás-templomának volt 1914 és 1925 között plébánosa. Alekszandr Vasziljevics Posztnyikov egyik testvére – Iván – szerzetes lett.) 1929 októberében, amikor a pár a moszkvai Nagyszínházból, a híres Bolsojból volt hazatérőben, észrevette, hogy követik. Közvetlenül házuk kapuja előtt Posztnyikova-Loszeva férjét letartóztatták. Me-

sélték, hogy Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeva sohasem tudta könnyek nélkül hallgatni Rimszkij-Korszakov *Legenda a láthatatlan Kityezs városáról és Fevronyija szűzleányról* című operáját, melyet ezen a tragikus estén láttak. Alekszandr Vasziljevics Posztnyikovot a kommunista uralom hisztérikus, értelmiség- és egyházellenes kampánya keretében tartóztatták le, és három évre lágerbe küldték Mordvinföldre. (Egyébként Mordovija, vagyis Mordvinföld a Volga középső folyásának abban a nagyobb régiójában van, amelyhez Kityezs, a legendás, ősi város is kapcsolódik.) Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeva csak egyszer látogathatta meg férjét, aki nem sokkal szabadulásának időpontja előtt skorbutban meghalt. Posztnyikova-Loszeva élete végéig mélyen gyászolta férjét.

Titkáról nem beszélt, zárkózott volt, de a kutatóknak, az egyetemistáknak igen sokat segített. A régi orosz ötvösségnek, különösen pedig a régi orosz liturgikus ötvöstárgyaknak a legsokoldalúbb és kétségkívül a legkitűnőbb kutatója lett. A Történeti Múzeum Nemesfém Gyűjteményi Osztályának vezetőjeként kitüntetett bizalmával, és az ő szakmai vezetésével szabadon kutathattam az orosz ötvösség leggazdagabb kincsestárában.

Szinte szállóigévé váltak mesteremnek, Viktor Nyikityics Lazarev professzornak szavai Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeváról. „Ő valószínűleg szent.”

RUZSA GYÖRGY
művészettörténész

Jegyzetek

1. Publikációinak jegyzékét lásd: В. Н. Гращенков: Список опубликованных трудов В. Н. Лазарева. *Искусствознание*, № 1, 1998, 27–34.
2. В. Н. Лазарев: *История византийской живописи*. Т. 1–2. Искусство, Москва, 1986.
3. V. Lazarev: *Középkori orosz festészet*. Magyar Helikon, Budapest, 1975, 137.
4. Uo. 140.
5. Uo. 134.
6. Uo. 135.
7. М. М. Постникова-Лосева, Н. Г. Платонова, Б. Л. Ульянова: *Золотое и серебряное дело XV–XX вв. Территория СССР*. Издательство «Наука», Москва, 1983.

A fotókat a szerző bocsátotta rendelkezésünkre.
A cikk II. részét következő számunkban közöljük.